

Світлана Ляшко,

канд. історичних наук, провідний науковий співробітник,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського (м. Київ, Україна)

62, вул. Володимирська, м. Київ, 01033, Україна

Представлення універсального знання про Україну та її народ: від XI ст. до доби Інтернету

Рецензія на книгу: **Наталія Черниш. Нариси з історії української енциклопедичної справи.** Львів : ЛА «Піраміда», 2018. 348 с.

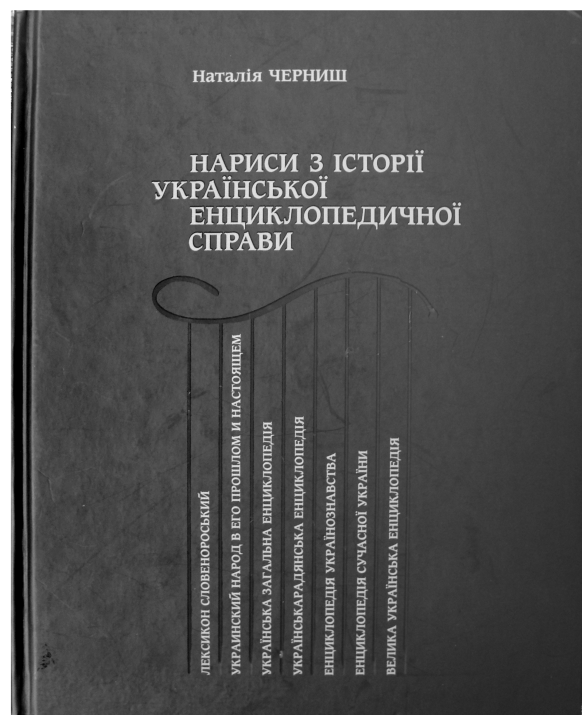
Щойно побачила світ книга «Нариси з історії української енциклопедичної справи». Її авторка – Наталія Іванівна Черниш, кандидат філологічних наук, відомий фахівець з питань української видавничої справи, бібліології, українського і світового енциклопедичного книговидавництва, культури книги, історії вітчизняного друкарства, редакторської та видавничої діяльності. Високий професійний фах Н. І. Черниш в означених напрямках наукової діяльності засвідчено в численних монографіях, статтях, підручниках та багаторічною викладацькою працею в Українській академії друкарства.

У вступному слові «Від видавництва» наголошується на значенні всебічного відтворення подій минулого задля оцінки попереднього набуtku, переосмислення досвіду попередників, персоніфікування цього культурного явища та окреслення історичної перспективи українського енциклопедичного книговидавництва.

Слова Івана Огієнка про неординарні, талановиті особистості, котрі склали оригінальну, яскраву культуру українського народу, винесені в епіграф, є гарною історико-культурною візитівкою до головної теми, яка виводить читача на центральну інтенцію начерків – дослідження історичних етапів становлення і розвитку енциклопедичної справи в Україні, досвіду, нагромадженого видавничими колективами, та персонального доробку осіб, причетних до створення енциклопедій.

Композиційно простір книги, що рецензується, складається з глав-нарисів, самостійних за ідейним, тематичним та фактичним матеріалом. У них Н. І. Черниш розглядає історію української енциклопедичної справи від XI ст. і до сьогодення крізь призму епістемологічного і соціокультурного феномена енциклопедії. Формування і розвиток української енциклопедичної традиції аналізується в суспільно-політичному і культурному контекстах історичних епох, а також через постаті їх творців.

Послідовність тематичних нарисів відповідає принципу: просуватися вперед можна лише відштовхуючись від того, що вже було досягнуто. У центрі кожного з нарисів – один або кілька сюжетів, знакових для конкретного історичного періоду, навколо яких концентруються усі найвиразніші наукові здобутки часу та їх творці-деміурги. Це предтечі енциклопедій – ізборники, азбуковники, перший друкований довідник «Лексикон словенороський» Памви Беринди, «Синопис» (XI–

XVII ст.; нарис перший); «Украинский народ в его прошлом и настоящем» (1914, 1916; нарис другий), «Українська загальна енциклопедія» (1930–1935; нарис третій); «Українська радянська енциклопедія» (1930–1934, нарис четвертий); «Енциклопедія українознавства» (ЕУ–1, ЕУ–2, 1949–1994), енциклопедії, підготовлені українською діаспорою; нарис п'ятий); «Українська радянська енциклопедія» 1944–1947 рр., «Українська радянська енциклопедія» М. Бажана, «Велика Українська енциклопедія» (нарис шостий).

«Велика українська енциклопедія» (нарис шостий) та «Енциклопедія сучасної України» (нарис сьомий) народилися у XXI ст. в незалежній Українській державі і стали невід'ємним складником національного інформаційного простору. Два останні сюжети відповідають на сучасні виклики – чи замінить ера технічної революції друковане енциклопедичне видання? Чи потрібна енциклопедія в книжковому вигляді в епоху постійно зростаючих інформаційних запитів, коли в рази швидше можна отримати необхідну інформацію через Інтернет?

Крок за кроком у нарисах розкриваються шляхи, якими на теренах України поширювалися універсальні знання про український народ, відомих людей минулого, про різні сфери українського життя, накопичувався досвід розроблення українознавчої тематики, акумулювалися фактологічні відомості, вдосконалювалися форми подання матеріалу, організаційні і методичні підходи, які склали важливу і необхідну передумову розвитку українознавчої та україномовної енциклопедії світового зразка.

У кожному з нарисів Н. І. Черниш акцентує увагу на антропологічному аспекті енциклопедичної справи. Вони насичені іменами представників української інтелектуальної еліти, носіями фундаментальних наукових знань, пропагандистами України і українства у вітчизняних і авторитетних зарубіжних енциклопедіях, ідеологами і організаторами цих проектів (І. Франко, Ф. Вовк, В. Кубійович, І. Раковський, М. Скрипник, З. Кузеля, М. Бажан та ін.).

Чи не вперше в українській історіографії нариси праці (другий – п'ятий) супроводжуються додатками у вигляді 69 біографічних довідок щодо ідеологів, організаторів, авторів матеріалів, видавців довідкової літератури. Вони містять неоціненні відомості про кілька поколінь організаторів і дієвих осіб, причетних до започаткування й розвитку української енциклопедичної справи, про носіїв видавничих традицій – редакторів, видавців, науковців, які були здатні на підготовку сучасного і максимально інформативного, на той час, загального збірника про минуле й сьогодення України.

Водночас, на нашу думку, до персональних довідок варто було б внести відомості про участь зазначених осіб у конкретних енциклопедичних проектах, про їх безпосередній внесок у наукову, науково-методичну, організаційно-видавничу діяльність. Це б створило предметнішу картину передачі традицій через комунікативні зав'язки між поколіннями, між східними теренами України і Галичиною, між Україною і Європою. Наприклад, А. Ю. Кримський був причетний до видання «Украинский народ в его прошлом и настоящем», підготовки перших українських довідкових видань Української академії наук – Біографічного словника, «Енциклопедичного словника», «Української радянської енциклопедії» під редакцією М. Скрипника; П. Я. Стебницький був серед організаторів видання «Украинский народ в его прошлом и настоящем», керівничим і редактором відділу у Комісії Біографічного словника та керівником «Енциклопедичного словника» ВУАН; М. П. Василенко очолював відділ в Комісії Біографічного словника, відділ історії в Комісії з підготовки «Енциклопедичного словника» ВУАН, залучався до підготовки першого видання «Української радянської енциклопедії». Кожен зі згаданих науковців готував українознавчі статті для «Энциклопедического словаря» Ф. Брокгауза і І. Ефрона та інших довідкових видань.

Авторка свідомо уникає зайвої деталізації, що відповідає обраному жанру. Логіка побудови нарисів

ґрунтується на визначальних для української енциклопедичної справи виданнях, соціально-культурних, політичних особливостях історичних епох та науково-організаційних проблемах, їх рішеннях, людських ресурсах, причетних до проектів. Саме в цьому полягає пізнавальна цінність книги. Нарисова конструкція дає змогу читачеві сприймати книгу частинами. Видання багате корисною історичною, фактологічною, персоніологічною інформацією, а також низкою цікавих авторських спостережень.

Варто відзначити гармонійну єдність змісту книги, вдало сформованого науково-довідкового апарату (передмова, додатки, покажчики, списки літератури), сучасного дизайнерського оформлення (оригінальне komponування простору сторінок та розворотів, фахово підібрані ілюстративний ряд, кольори, шрифт) та доброякісного поліграфічного виконання.

Як кожна цікава книжка «Нариси з історії української енциклопедичної справи» спонукають до дискусії. З нашого погляду, було б доречним у контексті процесів національного державотворення присвятити окремий нарис ініціативі Української академії наук щодо створення українознавчого «Енциклопедичного словника» та першого «Біографічного словника діячів українського народу й української землі», які поклали початок вітчизняній довідковій справі як державної.

25-томний «Енциклопедичний словник» (1920–1930) замислювався як українознавчий науковий довідник теоретичного і практичного спрямування, пристосований до нової дійсності, адресувався найширшим колам читачів. В окремому позачерговому томі під назвою «Україна» передбачалося висвітлити все «життя України з усіх його сторін, в усіх процесах і явищах». З часом ця ідея була успішно реалізована в УЗЕ (1930–1935; окремий розділ «Україна», Т. 3, с. 361–1000). Комісія «Енциклопедичного словника» збрала під своїм началом представників майже трьох поколінь науковців, поєднаних попереднім досвідом і традицією колективної праці (словникові комісії Старої (Київської) громади під керівництвом В. Б. Антоновича (1890-ті рр.), «Украинский народ в его прошлом и настоящем» (1914, 1916), Постійна комісія для складання Біографічного словника українських діячів. 1918–1933). Її робота супроводжувалася визначенням ідейних засад, теоретико-методичним та організаційним забезпеченням. Задум і підготовка «Енциклопедичного словника» та «Біографічного словника діячів українського народу й української землі» засвідчує сорокарічну тяглість української довідкової традиції, початок нового за своєю сутністю, змістом і тематикою напрямку науково-практичної діяльності як державної справи.

На завершення хочеться подякувати шановній Наталії Іванівні Черниш за цікаву за змістом книгу нарисів, об'єднаних навколо минулого й сьогодення української енциклопедичної справи.